

Sipos Katica

levél valakinek

A zombori idősotthonban hunyt el május 31-én, 83 évesen Sipos Katica. Noha korábban erős testalkatú volt, az évek során fokozatosan lefogyott, és kismadárként távozott el. Semmi szervi baja nem volt, szíve, tüdeje rendben – kiment belőle az egyébként nagy vitalitása, és úgy döntött – mondom én –, hogy elköltözik.

A halála előtt egy héttel voltam nála hosszabb ideig. Akkor történt, hogy teljesen elfogyott az ereje, már alig tudott lábra állni (nem is akart, csak ha fölállítottam), és a bögrét alig tudta a szájához emelni. Kiesett a kezéből a piros kávéscsésze, széttörtött a teraszon, ahova kivittem őt, és kiömlött belőle az édes kávé, amit megízlelt. Azt hiszem, hogy ez a történés – vagyis törés – belevésődött az egyre különösebben működő agyába. A szeme is tört fényű volt azon a napfényes májusi délutánon.

A saját apartmanjából, amit az ő ízlése szerint rendeztünk be számára (csipkék, nippék, díszpárnák és gobelinek) átvitték egy kopár, beton-tégla betegszobába. Etettem, itattam. Egy este, amikor a folyosó felől az ajtónak nekiütközve bevert az égve hagyott lámpa fénye a betegszobába, életében először és utoljára hallucinálni kezdett. Azt mondta, hogy menjünk innen, mert ránk dől a ház. Nem ijedten mondta, hanem csak csodálkozva, a határozott, mély hangján. Ránk fog dőlni, látom-e a repedéseket, mert lószarral tapasztották, és a lószar kiszáradt, már válnak el a falak a mennyezettől, és már bogarak mászkálnak a plafonon. Itt is, ott is rések jelennek meg, nézzem csak. Vagy sok eső esett, és azért fog összedőlni a ház, amit lószarral tapasztottak, hullámszik a fal, mutatta a madárkezelével, amit csak egy kicsit tudott megemelni. És látom-e, hogy a plafonba van szúrva egy nagy, fehér kés? És látom-e a fehér gyereket, akit ketten meg akarnak ölni, már folyik a vére. A zsidókat is föltették, szegényeket, nem tehettek róla, a lovas kocsira, és vitték őket, nekik is ott kellett hagyni mindenüket, semmit se vihettek magukkal, csak egy batyut. Látom-e a kukacokat a mennyezeten, ahogy vonulnak? Ez egy elátkozott kastély. Két óra múlva – addig ezt hajtogatta különféle variációkban, újabb és újabb repedéseket észlelve – almák kezdtek pattogni, és megjelent egy kutya meg egy kacsafej is. Az almák pattogását földerülve csodálta, és elmondta az Ádám–Éva történetet, azzal a hozzátoldással, hogy az Isten vérzéssel büntette meg Évát, amit hosszas könyörgésre menstruálássá enyhített. Csillogni kezdett a szoba, és azt mondta, hogy ez egy mesekastély! Látom-e? Egy csodaország, hogyhogy ő ezt eddig nem tudta? A rések fényekké változtak. Ez az „élő közvetítés” is eltartott vagy két óra hosszát, a rémképek töredékei néha, egyre halkabban tértek vissza. Az utolsó mondata, mielőtt elszenderedett volna a sok beszéd okozta fáradtságtól, az volt, hogy megejtettem-e a pici gyereket. Adtam-e neki tejcsekét? Mondtam, hogy igen.

Ez a halála előtt egy héttel történt. Utána még egyszer meglátogattuk őt a lányommal. Vittem neki egy kis piros rózsafüzért, a rövidített változatot, amit a Tihanyi Apátságban vásároltam egyszer rég, és azt mondta, hogy ezt majd adjuk a kezébe a koporsóban. Ekkor történt meg az is, hogy egyszer-kétszer én cseréltem rajta pelenkát. Nem tudott már kimenni nagyvécére sem. Ez nagyon bántotta a szemérmét, és valahol az egész lénye azt mondta, hogy így nem! Amikor elérvedt, meglepve mondogatta, hogy eljött a vég. Látszott az arcán, hogy menni készül, vagy hogy már látja az út végét, amiről, ki tudja, talán már régóta gondolkodott, most mégis váratlanul érte. A révület néhányszor bizonyossággá változott az arcán, és abban volt energia is.

Ez szerdán volt, és pénteken reggel jött a halálhír, én épp Pesten voltam már.

Az idősoththonban van egy ápoló, egy óriás szerb férfi, akit anyukám a legjobban kedvelt. Az ő keze között halt meg, miután a férfi tisztába tette és megmosta. Az utolsó (?) kérdése az volt, hogy ma nem kell menni dolgozni. És lassan leállt a szívverése, levegő után kapkodott, és elhagyta a lélek. Az ápoló elmondta, hogy keresztet rajzolt a homlokára, és elmondott egy miatyánkot. Ez pont azokban a percekben történhetett, amikor én mondtam el egy miatyánkot magyarul, hunyt szemmel, Pesten.

Miután egyedül hagytam a betegszobában, ez a hallucinálás után volt, hajnalonta még lemászott az ágyról, és térden-hason csúszva tologatni próbálta a bútorokat, amelyek eltakarták előle a kilátást a zöldbe; rakodott. Megmutatta a hegeket a lábán.

A szülőházunkat két hónapja el kellett adni. Mielőtt meghalt volna, ezt még elmondta az ápolónak szerbül, hogy eladtuk a házat. *Prodali smo kuću.*

Az utolsó kép róla a szememben, ahogy Fanny lányom a hónaljánál fölemeli, hogy járjon, s ő úgy hajtja a mellére a fejét, ahogy a gyerek hajtotta rá az ő vállára, amikor kicsi volt. Egy lépést sem bírt tenni.

Hol a Lajos? Egész nap nem láttam, ezt mondta még. Lajos az apám volt, és pont tíz éve halott.

A négyórás vizionálás életének legcsodálatosabb verse volt (mert rímfaragó volt az édesanyám), és úgy éreztem, hogy miközben mondta-mondta, fölszabadult. Szabad volt négy órán át, és a „második felvonásban” már nem is szorongott egy csöppet sem. Ezért én, habár megszeppentem, örültem ennek a kivételes eseménynek – mert másnapra visszatért a józan esze. Aztán már többet nem beszélt ilyen sokat egyfolytában.

A szíváci szerb ápoló, kivételes gesztus, a temetés után meghívott bennünket egy kávéra. Ő hívó, mondta, és megmutatta a két tetovált alkarját, az egyikken pravoszláv kereszt volt, a másikon meg a bencés kereszt a betűjelekkel. Ez a ket-tő nála tökéletesen összefér, mondta. Elbeszélte anyánk utolsó perceit, és most már bánom, hogy nem kérdeztem rá további részletekre. Például a halálhörgésre. (Ez a szó nem jutott eszembe szerbül.) És hogy öt vagy tíz percig tartott-e az utolsó forduló. Nem tudom, miért lenne oly fontos ezt tudnom; azért, mert így azt gondolom, hogy harmonikus halála volt, és lekerekedett az élete, majdnem hogy önként, bátran távozott, eltökélten ment el, bár ezen a képzetemen az utolsó gyötrelmről való tudás sem változtatna talán. Még sohasem használtam a „harmonikus halál” szintagmát, talán idétlen.

A keze olyan gyöngé és könnyű lett, mint egy madárszárny, melyről lehullottak a tollak, a hosszú, csontos ujjak már semmi nyomot nem hagytak a paplanon, és ha simogattam a kezét, az nem bírta fogni. Ezért is ragadtam meg a kezénél, mert ez egy olyan kéz volt, amely nem bírta többé fogni. Ahogy a talpa sem tapadt már a talajhoz.

A temetésen valahogy mindig a Dunához való kötődése járt a fejemben, s a holtág partja, ahol apámmal laktak a torkolatnál, ahol szeretett lenni, és azóta is az ott, Bezdánnál (a szülőfalujánál) igen széles Dunához kapcsolom az anyámat, a szépséges, nőies kanyarhoz, ami után ott van Mohács, szemben pedig a batinai lankák. És hát a temetésen a folyót láttam.

Post Scriptum

Anyám hosszú hallucinációjában van egy historikus momentum, egyetlen mondat. Azt mondta, hogy „a zsidókat is föltették, szegényeket, nem tehettek róla, a lovas kocsira, és vitték őket, nekik is ott kellett hagyni mindenüket, semmit se vihettek magukkal, csak egy batyut”. Hegyeztem a fülem, jól hallom-e, de legalább kétszer mondta. Rám nézve. A *zs* hangot úgy ejtette, hogy az *s* felé toló-dott. Micsoda? Nem kérdeztem semmit, mert vétek lett volna félbeszakítani a monológját.

A temetés utáni ötödik hét végén elolvastam a spirálfüzetet, amelybe az én kérésemre öt évvel ezelőtt lejegyezte az életét, úgy, ahogy emlékezett. Kézzel, golyóstollal; *örökíróval*, ahogy mi mondtuk. Kértem, hogy szabadon tegye, és mondjon el mindent a gyerekkoráról, ahogy jön. Húszéves koráig jutott el. Nem erőltettem a folytatást, az emlékezés abbamaradt – 85 számozott oldal lett meg (A/5), a férjhezmenéssel bezárólag. Kerek szöveg, az első szerelmi kaland leírásával lekerekíti, mintha a férjhezmenetel után már semmi érdemleges nem történt volna; vagy úgy gondolta, hogy az más lapra tartozik.

Ami pedig idetartozik: leírja, hogy '42-től dühöngött a háború a falujában, Bezdánban; az éjszakákat a pincében töltötték; húsvétra bevonultak a magyar katonák, és ők ezt „fölszabadulásnak” élték meg. „Akkor még nem értettem a háború okát, csak azt tudtam, láttam, hogy mindenki nagyon örül, hogy fölszabadultunk, újra Magyarország lettünk.” Ezen a nyáron anyám meg a bátyja Mohácson maradtak a rokonoknál, a szülei elmentek a hajóra (a *sleppre*), a nagyapám *kormányos* volt ugyanis, dunai hajós. Azelőtt az egész család vele utazott a vontán, a hajón éltek, a háború alatt azonban nem lehetett. Anyámat Mohácson beíraták az első elemibe. „Szép, emeletes iskolánk volt, mindannyian egyforma fényes, sötétkék iskolaköpenyben voltunk, piros vitézkötéses-zsinóros gombolással, és sötétkék kiskalappal a fejünkön, amelyen elől piros zsinóros *I. o.* (tanuló) volt rávarrva. A tanító néni meg fehér szalmakalapban, fátýoldísszel, fehér csipkekesztyűben ékeskedett, de barátságos volt. A falon feszület volt Krisztussal, minden reggel imádsággal kezdtük a tanórát. Én egy Lénia [nehezen olvasható: Lévian is lehet] Éva nevű kislánnyal ültem egy padban, akivel szépen összebarátkoztunk. Sajnos, később hallottam róla, hogy mikor elkezdődött a zsidóüldözés, mivel gazdag zsidók voltak, elhurcolták őket is

a haláltáborba, nagyon sajnáltam (pedig akkor még nem is tudtuk, hogy mi az), mert olyan jó pajtások lettünk.”

Mohácson, utánanéztam, két évvel később, hosszas előkészületeket követően, *gettósítás* történt. 1944 májusának elején állították fel a gettót, június 29–30-án számolták fel, azaz a pécsi Lakits-laktanyába transzportálták az embereket, ahol egy trágyás lóistállóban zsúfolták össze őket: egy lóállásba, az almos szalmára 5-6 embert. Július 4. és 6. között (napra pontosan 75 évre rá írom ezeket a sorokat) hurcolták el az 564 személyt a pécsi vasútállomásra, majd onnét Auschwitzba. 13-an tértek vissza. Anyám ekkor már nem Mohácson lakott, közben visszamentek – határt nem kellett hozzá átlépni – Bezdánba. Leír azonban egy érdekes gyerekjátékot '42-ből. A félelem játéka, vagy játék a félelemmel. Iskola után a sarkon lévő kis téren (a Sarok utca sarkán!) játszottak az utcabeli gyerekek, írja. Különböző korú fiúk és lányok körbeállnak, egy nagyfiú középre áll és megmarkol egy féltéglát, felemeli a karját, úgy tesz, mintha valakinek a lábára akarná dobni nagy lendülettel, de nem dobja mégsem, s ha a körben álló gyerekek közül az, akit megcéloz, elrántja a lábát vagy visszahököl, megijed, felsikít, akkor ki kell állnia a körből. Aki „hősiesen” (így írja anyám) talpon maradt, az bejutott tégladobónak.

A második és a harmadik osztályt tehát már otthon, Bezdánban járta. „Jött egy új osztálytárs is Magyarországról, Guth [*Gott*nak is olvasható] Erika, aki hozám pártolt, mert mi egyformán, városiasan beszélünk, öltözködünk. Igen ám, de akkor kezdődött a zsidóüldözés, a németek hakkenkrajcot festettek a falra, Kulturbund épült. A zsidóknak menekülniük kellett, egy asszony kérte, hogy odahozhatja-e egy szép bútorát az első szobánkba, majd ha visszajöhet, visszaadjuk neki.”

Bezdánból 33 zsidót hurcoltak el a 60-ból, olvasom. 1944 áprilisában a csendőrség lovas kocsival szállította őket a zombori gettóba, olvasom, és találok a neten egy ilyen bezdáni fotót: lovas kocsik sorakoznak az utcában a vastag, lószar-

ros sárban, a fakerekek alsó része a sárba süppedve, a kocsikon fiúk, lányok, gyerekek, fiatal nők, asszonyok, idős férfiak. Egy pápaszemes fiú a fényképész felé kapja vagy elkapja tőle a fejét. Tollas kalapban csendőrök feszítenek a koci mellett, az egyik a lencsébe nevet, a másik kettő elégedetten mosolyog. Az utca túloldalán bémézkodók, köztük egy 8-9 éves kislány kendővel a fején, mintha a körmét rágná riadtan. Neki is megakadt a szeme a fényképezésen. Anyám is lehetne. Mellette egy rövidnadrágos fiú nézi a jelenetet, aki olyan idős, mint anyám bátyja volt akkor, tizenéves. Ennek a fiúnak is, meg a lencsébe bámuló, vigyorgó, meglett férfiembernek is valami különös sapka van a fején. A kocsin a zsidók kalapban, sildes sapkában, a nők, asszonyok kendőben. Ha Bezdánból 33 zsidót vittek el, akkor a fele már fönt van a lovas kocsikon, az utca végében láthatólag újabb üres szekér várakozik, mellette felkapaszzkodni készülnek az emberek, vagy ők is a bémézkodók közé tartoznak.

Azt a bizonyos szép bútort én nem láttam a tisztaszobában, viszont volt a padláson egy nagy, pántos faláda, tele magyar nyelvű könyvekkel, ifjúsági irodalom, lányregények („Sári bátor ifjúsága”) meg lektúr (Vicki Baum). Azt mondták, hogy a háború alatt hagyta nálunk valaki megőrzésre. Akkor már, a hatvanas években, szabad volt bántani, mert nem jött érte senki.

Anyám továbbá azt is leírja, hogy '44-ben, ősszel megszállták a falut a bolgárok, az oroszok meg a partizánok. Kidobolták, hogy a férfiak menjenek ki a futballpályára, az asszonyok és a gyerekek pedig hagyják el a házat, távozzanak a tanyákra (ezeket *szállásnak* neveztük). A nagyapámat a partizánok behajtották Zomborba, az Eötvös József körüti gyűjtőfogházba, vagyis a Kronits-palotába, ahol korábban a zsidókat meg a szerbeket vallatták a magyarok. Három napig étlen-szomjan tartották, de végül nem ölték meg, mert hajós volt és tudott szerbül, hanem kiharancsolták a Dunára pontonhidat építeni. „Így megmentették az életét, a másik halálba küldve”, fogalmaz anyám. Ekkor zajlott a döntő csata a németek meg a Vörös Hadsereg között. „Föntről a batinai hegyről ágyútűzzel lőttek a németek, Bezdánból a partról meg a »felszabadító hadsereg« gépfegyverekkel lövöldözött a hegy felé, csak úgy hullottak a halottak körötte is a Dunába, a víz meg vitte a hullákat tán a tenger felé, ha ki nem fogták őket. Még a szája is remegett apikának, szegénynek, de megúsza, hála Isten, még egy golyó sem érte!”

A nagyapám fogsága idején a nagyanyám a két gyerekével a *szálláson* volt. Ahol életmentő volt a *tejecske*. „Nekünk az istálló jutott, szalmát hordtunk a szalmakazalából, s ott feküdtünk egymás mellett apraja-nagyja, csak apáink nem. Hallottuk az ágyúdörgést messziről, meg a repülők éjjel is ott zúgtak fölöttünk, a stukák világítottak, de nem bombáztak bennünket. Voltak ott tehének, este-reggel megfejték, s minden gyerek kapott egy csésze tejet, ha jutott. Mosdásra vizet kaptunk a gémeskútból, a hosszúkás állatitatóból, megmoshattuk az arcunkat-kezünket jó hűvösben. Mi gyerekek még játszottunk is, lyukakat csináltunk a nagy szalmakazalba, és bebújtunk.”

Eközben egy másik közeli tanyasi településen, amit Isterbácnak neveznek, a partizánok legyilkoltak, írja anyám, 102 férfit, fiatal, öreg, köztük Csépes Jenő „magyarországi jó tanító bácsinkat, meg rokonainkat, ismerőseinket”. „A partizánok kegyetlenebbek voltak, mint a bolgárok meg az orosz katonák”, írja. Egy

partizán „a puskájával tuszkolta anyikát az ágy felé. Anyika meg kétségbeesetten tiltakozott, hogy netyu, netyu, meg sírt. Én ezt látva kiugrottam az utcaablakon (elég magasról), és szaladtam jajgatva a szomszédba, ahol szintén tele voltak katonákkal, és valamilyen tiszt vagy parancsnok megkérdezte: šta je mala?! Mondtam, hogy partizan puškom tera mamu u krevet, hangosan sírva. Erre ez a parancsnok átjött hozzánk, elkapta a katonát, leszidta és belökte a pincébe, ami jó dohos volt, tele krumplival meg takarmányrépával, és megparancsolta neki, hogy addig ki nem jöhet, míg úgy össze nem rakja azokat, mint a dobozban a gyufát. Aztán mikor ez a csoport elment, pár nap múlva csak csodálkoztunk, hogy milyen szépen, élével pontosan egy felé, a pincefal mellett föl volt sorakoztatva a répa, meg szép, szabályos rakásban a krumpli”.

Bezdan határmenti falu. Sokféle osztag keresztülment rajta. Kicsavarták a tyúkok nyakát, és félredobták a fejüket, írja anyám. Az oroszok mutogatták a családi fényképeiket. Neki is ilyen kislánya van otthon. Adtak konzervdobozban marmaládét és konzerv barna kenyeret. „Kérdezte szpasziba?”

Anyám emlékezése „a háború elmúltával” tovább folytatódik. „Visszahordtuk a padokat az osztályterembe.” „Többen szalmával bélelt faklumpában jártak iskolába.” Szegénység, éhezés, bálók, fölvonulások, május elsejék. Az emlékirat egy szlovéniai, bizonyára politikai szeminárium leírásával ér véget. Húszéves ekkor, könyvelő a kendergyárban. A 77. oldalon hosszan ecseteli a bledi tavat az izzó alkonyatban, a 79. oldalon a vintgari vízesés ködfelhőit és vízcseppekből álló fátylait („hát ilyen gyönyörű lehet talán a mennyország!”), a 83. oldalon a tóparti tűzijátékot. „A tó körüli part mellett kigyúltak a görögtüzek. Körbe-körbe piros, zöld, lilás, kékes, sárgás, rózsaszínű ködfüstökben égő pásztortüzek csillogtak-ragyogtak az egész hegyoldalon, fentről meg sokszínű, szikrázó tarkabarka tűzijátékok hulltak le a sok színben visszatükröződő tóra a sötétben”. Kicsit szerelmes volt valami Ilijába akkor. Egy reggelen beveztek a tó közepére, kikötöttek a kis szigeten, bementek a templomba, és az oltár mögött csókolóztak. Ezt anyám hangsúlyozza, hogy egy ilyen szent helyen. Aztán néhány képeslapot váltottak még, és vége.